

O ODGOJU DUŠE¹

Nasir AL DIN AL TUSI

Preveo: Sedad DIZDAREVIĆ

UDK 52(55)(091)

DOI: <http://dx.doi.org/10.26340/muallim.v19i73.1640>

Khwajah Nasir al Din abu Ja'far Muhammad ibn Muhammad ibn Hasan al Tusi (1201-1274) porijeklom iz Tusa spada u red najistaknutijih muslimanskih filozofa, naučnika, teologa, astronoma, liječnika i političara. Tusi je u svijetu nauke stekao slavu time što je uspio nagovoriti moćnog mongolskog vladara Hulagu kana da u Meragi sagradi u to vrijeme najopremljeniju i najveću opservatoriju u svijetu. Međutim, Meraga nije bila samo opservatorija već je bila i središte u kom su se okupljali najučćeniji ljudi tog doba i mjesto gdje su pohranjivane mnogobrojne knjige koje su Mongoli pokupili tokom svojih osvajanja. Nasir al Din Tusi je na ovaj način spasio značajan broj istaknutih naučnika tog doba od sigurne smrti i sačuvao veliki broj veoma vrijednih rukopisa. Tako je Meraga izvjesno vrijeme bila ono što je nekada bila institucija Beyt al Hikmah u IX stoljeću za vrijeme halife Me'muna.

Pored diplomatskih vještina Tusi je pokazivao briljantnu inteligenciju i znanje u području gotovo svih nauka tog doba. Posebno se isticao u domenu filozofije, logike, etike, astronomije i teologije. Nasir al Din Tusi je nadaleko poznat zbog konstruiranja poznatih astronomskih tablica *Zij-i Ilkhani*, koje spadaju u red najpreciznijih

astronomskih tablica iz perioda srednjeg vijeka. Pripisuje mu se veoma veliki broj djela tako da neki istraživači navode čak 150 djela koja je po njima napisao Nasir al Din Tusi. Neka od njegovih najznačajnijih djela su: *Asas al-Iqtibas*, *Mantiq al-Tajrid*, *Tādīl al-Mi'ya*, *Tajrid al-'Aqa'id*, *Qawa'id al-'Aqa'id*, *Risaleb-i I'tiqadat*, *Akhlaq-i Nasiri*, *Akhlaq-i muhtashami*, *Ausaf al-Ashraf*...

Međutim, njegovo daleko najpoznatije djelo koje ga je učinilo slavnim jeste njegova rasprava o etici poznata pod naslovom *Akhlaq-i Nasiri* (Nasirijeva etika)². Ovo djelo, iako nastalo i inspirirano Ibn Miskawaihovim djelom *Tahdhib al-Akhlaq* (Usavršavanje morala), umnogome se od njega razlikuje. Ibn Miskawaih slijedi Aristotela, njegove zaključke i promišljanja po pitanju ljudske sreće, vrlina, mahana i usavršavanja morala. Za razliku od njih dvojice Tusi svoju knjigu postavlja na sasvim nove temelje i u ovoj oblasti uvodi neke novine što je značajno uticale na kasnije autore u muslimanskom svijetu. Ibn Miskawaih se bavi pitanjem ljudske sreće, mahanama i poroka koji onemogućavaju realizaciju iste, zatim uklanjanju različitih vrsta ljudskih poroka i mahana i razvijanju vrlina koje omogućavaju ljudsku sreću.

S druge strane, Tusi svoju knjigu strukturira u tri dijela i to etika

(Tadhib-e akhlaq), ekonomija (Tadbir-e manazil) i politika (Siyasat-e mudun). U prologu knjige Tusi govori o razlozima i činiocima koji su uticali na nastanak ove knjige.

U prvom dijelu svoje knjige on raspravlja o principima i ciljevima etike te pokušava odgovoriti na pitanje šta je krajnji cilj ljudskog postojanja, odnosno šta je to ljudska sreća. On ovdje usvaja Aristotelovu i Ibn Miskawaihovu teoriju o umjerenosti ili balansu između pretjerivanja (ifrat) i nedostatnosti (tafrit) kao temelju moralnog odgoja čovjeka. Međutim, za razliku od njih dvojice Tusi pretjerivanje i nedostatnost ne promatra samo kroz prizmu kvantitativnosti već i kvalitativnosti te uvodi pojam razumske i moralne izopačenosti i perversije (Rada'at).

U drugom dijelu knjige Tusi govori o ekonomiji³ u njenom izvornom značenju odnosno o domaćinstvu, gospodarstvu i upravljanju porodicom i imovinom. On ovdje govori o tome na koji način treba kontrolirati ulaz i izlaz materijalnih i nematerijalnih dobara u domaćinstvu, na koji način uključiti sve članove porodice pa čak i poslugu kako bi doprinijeli napretku i progresu porodične ekonomije.

U trećem dijelu govori o potrebama civiliziranog društva, politici općenito, o vezama među ljudima, o klasifikaciji društvenih grupa, o sistemima vladanja, o vladarima, prijateljstvu i razlikama u ponašanju pojedinačnih ljudskih skupina...

Nasir al Din Tusi je svojim stilom i idejama nadahnuo mnogobrojne

¹ Ovaj prijevod predstavlja izvadak iz kapitalnog djela pod naslovom *Akhlaq-i Nasiri* (Nasirijeva etika) od Nasir ad-Dina Tusija.

² Naslov ovog Tusijevog djela aludira

na poznato Aristotelovo djelo Nikomahova etika.

³ Ekonomija u grčkom jeziku označava domaćinstvo, upravljanje porodicom i imovinom.

pisce koji su nakon njega pisali o ovoj temi. Ovo djelo je ostavilo dubok i prepoznatljiv trag na druga dva značajna djela iz islamske etike kao što su Akhlaq-i mohseni odnosno Jawahir al asrar od Kamal al Din Husain Vaiz Kashif i Akhlaq-i Jalali poznatije pod naslovom Lavame al ishraq fi makarim al akhlaq od Muhammad ibn Asad Jalal al Din Davanija...

O odgoju duše

Ukoliko je duša dobra i plemenita, ulaže neizmjeran trud u dostizanju vrline i postizanju sreće, teži ka usvajanju istinskih znanosti i pouzdanih znanja onaj koji posjeduje takvu dušu je obavezan da čini ono što čuva i osigurava takve uvjete i stanje. Kao što zakon o očuvanju zdravlja tijela (homeostaza) u medicini predstavlja korištenje stvari koje odgovaraju temperamentima⁴ zakon o očuvanju zdravlja duše podrazumijeva saobraćanje i druženje sa osobama koje su nam slične u navedenim karakteristikama. Ni jedna stvar ne djeluje na dušu kao što to čini druženje i saobraćanje. Također, izbjegavanje druženja i približavanja osobama koje nisu ukrašene ovim kvalitetima, posebno osobama koje posjeduju zlo i krnjavost ili osobama koje su poznate po ismijavanju i ludorijama ili teže zadovoljavanju niskih strasti i raskalašnih uživanja, predstavlja najvažniji uslov i najneophodniju stvar za očuvanje duševnog zdravlja. Također, neophodno je čuvati se slušanja govora, priča, riječi, metafora, citata poezije i gluposti kao i prisustvovanja sijelima i druženjima pokvarenih ljudi, posebno ako će to uticati na čistotu, raspoloženje duše i prirodne prohtjeve.

Prisustvovanje jednom takvom skupu ili slušanje jednog takvog izraza ili jednog stiha donosi toliku prljavštinu i ogavštinu duši koju nije moguće oprati osim dugotrajnim vremenom

i komplikovanim liječenjem. Često se desi da takva stanja uzrokuju pokvarenost istaknutih učenjaka i zastranjivanje oštroumnih znanstvenika, a šta se onda tek može desiti sa talentiranim mladićima i učenicima koji traže uputu?

Razlog tome leži u činjenici da je ljubav ka tjelesnim uživanjima i želja za tjelesnim lagodnostima smještena u ljudskoj prirodi i to zbog krnjavosti koje su prilikom prvog stvaranja ugrađene u čovjeka, jer da nije uzde razuma i okova mudrosti svi bi ljudi bili zahvaćeni ovim problemom. Tako se ni učeni, ni sretnici a niti velikani ne bi mogli zadovoljiti samo najosnovnijim potrebama. Treba znati da druženje istinskih prijatelja i sudjelovanje sa istomišljenicima u dobrim šalama, lijepim pričama i pohvalnim pošalicama, koje rezultiraju dozvoljenim i pohvalnim užicima i zadovoljstvima na način da im mjeru određuje razum, a ne strast i da se ne udaljavaju od srednje granice prema stepenu pretjerivanja ili manjkavosti, ne ulazi u okvir onoga od čega se treba čuvati i uzdržavati. Veselost i razdraganost poput drugih karaktera, također, ima dvije strane: jedna koja naginje pretjerivanju, i označava se kao ludorija, raskalašenost i nepokornost Bogu, a druga koja naginje nedovoljnosti te je poznata kao zlovoljnost, namrgođenost i mrzovoljnost, a srednji stepen koji obuhvata uvjete uravnoteženosti je poznat kao vedrina, slatkorječivost i lijepo ophođenje. Osoba koja posjeduje ovakve karakteristike zaslužuje da se označava epitetima suptilnosti.

Sredstva koja omogućavaju očuvanje zdravlja i ispravnost duše nužno iziskuju obavezu činjenja pohvalnih djela kako u teoretskom tako i u praktičnom pogledu. Tako svaki dan treba koristiti dušu ukoliko izađe iz okvira ispunjavanja ovih obaveza i ni u kom slučaju ne treba odobravati neispunjavanje istog. Ove radnje za dušu predstavljaju ono što fizičke vježbe predstavljaju za tijelo. Liječnici duše u velikoj mjeri ističu značaj ovih vježbi za razliku od liječnika tijela koji zabranjuju izvršavanje istih. Kada duša napusti nadzor razuma i kada okrene

leđa promišljanju istina i poniranju u značenja onda ona naginje gluposti i tuposti. Na taj način biva prekinuto doticanje dobara svijeta svetosti, a kada izgubi ukras lijepih djela, čovjek naginje lijenosti i indolentnosti čime se približava propasti. Ova stagnacija i neaktivnost vode ka gubljenju ljudskosti i vraćanju na stepen životinje a to je istinska propast. Sačuvaj Bože od toga!

Međutim, kada novopečeni tragalac navikne na uvježbavanje mišljenja i usvajanje znanosti, on tada postaje blizak sa iskrenošću, a teškoće rezonovanja i razmišljanja smatra laganim te se zbližava sa istinom. Njegova priroda prezire neistinu a sluh laž sve dok ne stigne blizu stepenu savršenstva i na temelju preciznog stava posveti se izučavanju filozofije tako da ovlada položima, riznicama, tajnama i zamršenostima te znanosti i stigne do najudaljenijih stepena. Ukoliko taj tragalac u nauci i plemenitosti postane najjedinstveniji i najodabraniji ne smije ga njegova samoljubivost odvratiti od nadziranja naviknutih obaveza i traženja višeg. On mora sam sebe uvjeriti da nauka nema granica i da iznad svakog učenjaka se nalazi učeniji. On mora uz pomoć učenja tragati za svim onim što se može otkriti tako da uvježbavanje i učenje istog mora postati njegova stalna osobina, jer zaborav uništava znanje. Konstantno se treba sjećati govora Hasana Basrija koji kaže: "Zauzdajte svoje duše, jer su one pohlepne i nepokorne". Ove riječi s malim brojem slova, velikom rječitošću i uvažavanjem zakona retorike sadrže veliki broj koristi.

Potrebno je da onaj koji čuva zdravlje i ispravnost duše zna da čuva plemenite blagodati, velike pologe i bezgranične darove, a osoba koja bez dijeljenja imetka, trpljenja teškoća i podnošenja muka bude nagrađena sa nekoliko pozicija i blagodati te zbog zanemarivanja, previdanja, lijenosti i nemara to isto izgubi uistinu je glupa i vrijedna svakog prijekora. Takva osoba neće imati nikakve koristi od upute i uspjeha posebno kada vidi kako tragaoci za lažnim blagodatima i oni

⁴ To su temperamenta koje je definirao Galen i koje su prihvatili islamski učenjaci poput melanholičnog, sangviničnog, flegmatičnog i koleričnog.

koji traže prividne koristi trpe teškoće dugih putovanja, kretanja kroz strašne pustinje, prelazak preko uzburkalih mora, trpljenja raznih nepogoda i uzroka koji rezultiraju gubljenjem života od strane zvijeri, razbojnika i slično⁵. U većini slučajeva pored trpljenja ovih strahova takve osobe ostaju gubitnici tako da ih obuzima ogromno kajanje i razorna tuga zbog kojih često uzdahuju. Ukoliko i postignu nešto od onoga čemu teže čeka ih propast i seljenje⁶. Ne mogu se pouzdati i osloniti na trajnost istog, jer je to načinjeno od izvanjskih i akcidentalnih stvari⁷. Izvanjske stvari se ne mogu oduprijeti problemima, svakojake nedaće vremena se na njih obrušavaju a strah, užas, patnja duše i razuma koje se javljaju za vrijeme ljudskog života same po sebi su bezgranične.

Ako takav tragalac bude vladar ili neki od članova elite, odnosno njemu bliskih osoba, u njegovom slučaju se povećavaju nedaće i teškoće. Pored uznemiravanja nedaća koje donosi vrijeme sa sobom i sukobljavanja zavidljivaca, kako izbliza tako i izdaleka, suočavaju se sa povećanom potrebom za materijalnim i finansijskim sredstvima za održavanje posluge i ispunjavanja obaveza prema prijateljima i neprijateljima. Također, tu su pohlepnost, prigovaranje i kritika bližnjih i rodbine u slučaju ukoliko nije u stanju da zadovolji potrebe samo jednog od njih a šta onda reći za zadovoljavanje potreba cijele zajednice? Neprekidno od najbližih, odnosno od djece, članova porodice i članova posluge sluša riječi da zbog teškoća, nedaća, izazivanja bijesa, srdžbe i neposjedovanja materijalne i fizičke situiranosti u vlastitom interesu priželjkuju smrt. A svi oni nisu sigurni od zavisti i neprijateljstva pomagača i saradnika kao i suradnje i saglasnosti neprijatelja i oponenta.

Sve što je veći broj potčinjenih i vojnika veća je briga za njih, njihov odgoj i opskrbu, jer ta skupina, koju

nikakva finansijska sredstva ne mogu zadovoljiti, kod njega izaziva veliki stepen zabrinutosti, zbunjenosti i neraspoloženje. Takva osoba, iako u svijesti naroda bogata i imućna, je uistinu najsiromašnija. Siromaštvo znači potrebitost a potrebitost ovisi o onome što se potrebuje. Prema tome, osoba za čije zadovoljavanje potreba treba veći procent dunjalučkih stvari je uistinu siromašnija od drugih. Također, sve što je nečija potreba za materijalnim stvarima i koristima manja njegovo bogatstvo je veće. Odatle dolazi da je Bog bogatiji od najbogatijih, jer on nema potrebe ni za kim i ni za čim a kraljevi su najpotrebitiji ljudi u odnosu na imetak i bogatstvo. Prema tome oni su najsiromašniji ljudi. Vođa vjernika Ebu Bekir Siddik, Allah je zadovoljan njim, je u jednom od svojih govora rekao: "Najnesretniji ljudi na dunjaluku i na Ahiretu su vladari". Nakon toga je opisao vladare i rekao da kada neko dostigne poziciju vladara Bog mu oduzme interes za onim što je u njegovom posjedu kako bi bio pohlepan za onim što je u posjedu drugih. Mnogo je stvari koje uzrokuju skraćivanje njegovog života, njegovim srcem ovladava strah, pohlepan je za malim a mnogobrojno ga čini razdražljivim, zdravlje ga zamara a uskraćeno mu je da osjeti užitak veličanstvenosti i dostojanstva. Ni od čega ne uzima pouku i ni u kog nema povjerenja, poput je pocinčanih drahmi i varljive fatamorgane naizgled vedar al' u nutrimi tužan i jadan. Kada njegova sreća dođe do kraja i kad njegov život okonča Uzvišeni Bog u skladu sa pravednošću strogo svodi njegove račune i teško mu oprašta. Uistinu vladari trebaju milost! (Do ovdje su njegove riječi⁸). Zaista je pogodio kada je opisivao stanja vladara.

Mudri Ibn Sina, Allah mu se smilovao, kaže: "Vidio sam da najveći vladari traže da im se ponove ove riječi i da se čude tome kako se slaže značenje ovih riječi sa njihovim

stvarnim stanjem. Oni koji gledaju vanjstinu stanja vladara pa tako vide njihove ukrase, poziciju, prijestolje, prostirke, odjeću, robove, sluge, državne namjesnike, komornike (glavne dvorske upravitelje), dvorsku svitu, kraljevsku konjičku povorku, paradne konje, raskoš i pompu smatraju da u toj raskoši i uzdizanju ima bezgranično mnogo radosti, zadovoljstva, naslađivanja i uživanja. Ne, tako mi Allahove vjere, oni nisu u situaciji da posmatraju i uživaju u tim stvarima već su okupirani razmišljanjem o nužnom upravljanju i sređivanju svojih poslova. Nešto od toga već ranije pojasnili. Ukoliko neko želi razumjeti stanje imućne osobe i njenog imetka, bez obzira koliko je neznatno, može to usporediti sa stanjem vladara i njegove vlasti, bez obzira koliko je velika. Empirijskim i analognim metodama može razmotriti ovo značenje kako bi mu postalo jasnije ono o čemu smo govorili.

Moguće je da neko ko iznenada dođe do liderstva i kraljevstva prvih nekoliko dana uživa, međutim kada mu se oko navikne na posmatranje tih stvari onda će ih gledati kao i sve druge stvari a pažnju će usmjeriti ka stvarima koje su izvan njegovog posjeda. Težit će da ih zadobije tako da kada bi mu neko dao dunjaluk i sve što je na njemu tražio bi da postoji drugi svijet ili bi tražio vječan život i istinsku vlast tako da svi vladarski poslovi i upravljačke stvari za njega postaju teret. Općenito, čuvanje vlasti i države predstavlja veliku poteškoću zbog toga što se dunjaluk sam po sebi raspada a gomilanje riznica i bogatstva kao i okupljanje vojske slijedi sigurno rasipanje i raspadanje kao i druge nesreće i nedaće koje nalaze put ka bogatstvu i imetku. To je stanje onih koji traže prividne i kratkotrajne blagodati.

Međutim, istinske blagodati koje se nalaze u biti vrlina i dušama onih koji posjeduju vrline ni na koji način nisu odvojive a darovi Uzvišenog Boga su čisti od toga da budu nazad vraćani. Kao što su rekli:

*"Nebo natrag uzima svoje darove
Božija slika vječno ostaje"*

⁵ Ovdje pisac govori o materijalnim i ovozemaljskim ciljevima zbog kojih ljudi podnose ogromne teškoće a nerijetko gube i živote.

⁶ Smrt.

⁷ Riječ je o materijalnim i fizičkim stvarima.

⁸ Autor misli na hazreti Ebu Bekra.

Darovatelj tih dobara je naredio da se njima okorištava i ukoliko mu se pokorimo svakog trenutka će nam slati druge blagodati do trenutka kada dobijemo vječni Džennet, ali, ukoliko ih upropastimo, prihvatili smo svoju nesreću i propast. Koja je to glupost i šteta veća od toga da upropastimo vječne, esencijalne, prisutne i skupocjene dragulje i da tragamo za nekim niskim, prolaznim, akcidentalnim i skrivenim ciljevima tako da ukoliko neko nešto i ostvari od toga to neće ostati s njim, jer će zasigurno to ukloniti od njega ili će njega ukloniti ispred toga?

Mudri Aristotel je rekao da onaj koji može osigurati nužnu opskrbu za život i koji može održavati umjerenost troškova života ne dolikuje mu da traži višak i obilje, jer tome nema granica i onaj koji za tim traga suočit će se sa bezgraničnim teškoćama. Ranije smo govorili o umjerenosti i rekli smo da je pravi cilj istog liječenje patnji i bolesti kao što su glad, žeđ i zapadanje u probleme i belaje. Pod ovim se ne misli na užitke koji su u svojoj suštini patnje iako se naizgled čine kao užici. Najpotpuniji užitak je zdravlje koje je produkt umjerenosti. Prema tome, jasno je da je u napuštanju tih užitaka (fizičkih) i zdravlje i užitak a da u pridržavanju istih nema ni zdravlja, niti užitka.

Međutim, osoba koja nije u stanju zadovoljiti najnužnije potrebe i pored truda i nastojanja i dalje je potrebna ne smije prekoračiti granicu potrebe. Treba se uzdržavati od prevladavanja pohlepe i pribjegavanja niskim i prezrenim poslovima. Prilikom poslovanja treba se pridržavati lijepog ophođenja i drugima pokazivati da je zbog nužde prinuđena baviti se takvim poslovima. Treba razmisliti o životinjama koje kada su site ne traže višak. Neke od životinja vrijeme provode jedući strvine a druge opet izmet. One se zadovoljavaju onom količinom koja im pripada i poput pčele i jelenka uzdržavaju se od hrane drugih.

Obzirom da je odnos svake životinje prema njenoj specifičnoj hrani poput odnosa drugih životinja prema njihovoj hrani i svaka od njih je

radosna i zadovoljna onom količinom hrane koja joj omogućava opstanak ljudi bi, također, zbog potrebe za hranom koju preko svoje animalne duše dijele sa životinjama, trebali na ovaj način gledati na hranu i ne povećavati teškoće izbacivanja hrane iz organizma iznad onoga što je nužno. Ljudi bi trebali prezirati okupiranost razuma koristima hrane i upropaštavanjem života uživanjem u hrani kao i indolentnost i nemar u priskrblijanju neophodne količine hrane. Ljudi trebaju čvrsto znati da ono što ulazi ima prednost u odnosu na ono što izlazi a traganje za tim predstavlja nužnost ljudske prirode. Priroda poklanja veću pažnju onome što ulazi zbog toga što to predstavlja zamjenu za probavljene i razgrađene materije u tijelu i s obzirom da to obuhvata one stvari koje će postati dio našeg tijela ona ih smatra ugodnim. Materija koja izlazi iz tijela obzirom da ne posjeduje takvo značenje i zbog uloge povraćanja i ispražnjavanja mjesta transformacije hrane (crijeva) ljudska priroda prezire a slijeđenje prirode od strane razuma u ovom slučaju predstavlja iskorištavanje vrednijeg od strane bezvrednijeg, kao što smo više puta rekli.

Onaj koji želi očuvati zdravlje i ispravnost duše ne smije uzburkavati apetitivne i averzivne nagone, nego to treba prepustiti ljudskoj prirodi. Ovim želimo reći da često podsjećajući se na užitak koji se javio tokom sladostrašća ili višeg pozicioniranja u karijeri u nama se javi želja za ponavljanjem istog osjećaja tako da ta želja predstavlja izvor nastojanja da se razum iskoristi za postizanje onih stvari kojima cilja naša žudnja. Potrebno je iskoristiti moć rasuđivanja kako bi se izliječile bolesti animalne duše, jer izuzev na ovaj način nije moguće doći do cilja. Ovo stanje je slično čovjeku koji izaziva i pobuđuje brzog konja ili krvoločnog psa pa nakon toga razmišlja kako da se spasi od istih. Jasno je da takvo što niko ne čini osim ludaka. Međutim, kada razuman čovjek pobuđivanje ova dva nagona prepusti prirodi potrebe, onda sama priroda rješava ovaj

važni posao tako da na ovom polju nema potrebe za pomoći razuma i spominjanja. Božansko vođenje i Božije providenje omogućava da uz pomoć promišljanja i podsjećanja u vrijeme uzbuđenja bude određena količina onoga što čuva zdravlje tijela i što je neophodno za opstanak vrste kako ne bi došlo do prekoračenja granica korištenja.

Također, neophodno je prije svega da se obrati precizna pažnja na različite kretnje i mirovanja, govore i djelovanja, promišljanja i utjecanja kako ne bi proizišlo nešto što je suprotno praksi razuma i ukoliko par puta takvo što se desi, tako da učini nešto suprotno namjeri, potrebno je primijeniti neku kaznu koja odgovara učinjenom prijestupu. Naprimjer, ukoliko duša pohrli nekoj štetnoj hrani u vrijeme kada je režim ishrane veoma bitan treba je kazniti uzdržavanjem od hrane i nužnim postom onoliko koliko bude potrebno. U korenju i kritikovanju duše treba koristiti različite vrste stvari koje joj nanose patnje. Ukoliko se zbog srdžbe brzo ne vrati na svoje mjesto treba je preodgojiti bavljenjem glupostima što srozava njenu poziciju ili se zavjetovati davanjem sadake što je za nju teško. U knjigama mudraca stoji da je Euklid, utemeljitelj geometrije, tajno plaćao glupake svoga grada kako bi ga javno kritikovali i na taj način je njegova duša trpila kaznu.

Ako neko od svoje duše osjeti neumjesnu lijenost, potrebno je da je obaveže dodatnim opterećenjima dobrih djela i dodatnim teškoćama. Naprimjer, treba sebi dati u zadatak poslove u kojima nema mjesta za nedisciplinu i olakšice kako bi duša napustila suprotstavljanje razumu i smatrala nedozvoljenim da se suprotstavlja njegovim pravilima.

Potrebno je u svim situacijama izbjegavati ružna djela i ne družiti se sa onima koji ih vrše, ne smiju se omalovažavati mali grijesi, niti treba tražiti olakšicu za njihovo vršenje, jer će to ubrzo dovesti do činjenja velikih grijeha.

Ukoliko neko od najranijih dana mladosti navikne da čuva dušu od

strasti, bude blag u vrijeme ključanja bijesa, čuva jezik i toleriše svoje kolege njemu takvo što neće biti teško. Bolničarke koje bivaju prinuđene da se brinu o raznim glupacima i budalama ne obraćaju pažnju na njihove gluposti i dobacivanja tako da im je lakše slušati različite gadosti od istih do te mjere da to na njih ne utiče. Nekad se desi da se bolničarke na takve riječi jednostavno nasmiju te da to prebace na šalu i humor, mada ranije u sličnim situacijama nisu smatrale ispravnim da to tolerišu. Nemaju potrebu da se svete zbog takvih riječi niti izbjegavaju liječenje takvih osoba. Isti je slučaj i sa osobom koja se zbliži sa vrlinama i koja izbjegava blizinu glupaka i saobraćanje s njima.

Neophodno je prije pokretanja strasti i srdžbe ojačati i učvrstiti sposobnost strpljenja i trpljenja i slijediti pronicljive vladare, koji prije napada neprijatelja u vrijeme kada postoji prilika i mogućnost za razmišljanje pripremaju različite vrste oružja i učvršćuju tvrđave kako bi im se oduprijeli.

Potrebno je da osoba kojoj je stalo do čuvanja zdravlja i ispravnosti duše s puno elana traži svoje mahane i da se ne ograničava kao što je to rekao Galen u knjizi koju je napisao "O upoznavanju mahana duše od strane ljudi": "Obzirom da svako voli sebe stoga mu njegove mahane ostaju skrivene i on ih ne primjećuje čak i ako su vidljive". Kada je riječ o rješavanju tog problema, on je rekao: "Potrebno je izabrati potpunog i učenog prijatelja i nakon određenog vremena druženja potrebno ga je upoznati s tim da je znak njegovog iskrenog prijateljstva da te izvještava o tvojim mahanama kako bi ih se čuvao. I u tome je potrebno od njega uzeti čvrstu garanciju i ne treba se zadovoljiti da kaže -Kod tebe ne vidim

nikakve mahane- već ga treba kritikovati i iskazati svoje nezadovoljstvo zbog tih riječi, optužiti ga za izdaju i ponovo od njega tražiti odgovor na prvo pitanje i na tome ustrajavati. Ukoliko i dalje ustraje u tome da te ne izvještava o tvojim mahanama treba pokazati da smo pogođeni takvim njegovim riječima i jasno mu okrenuti leđa kako bi izrekao ono što smatra da je kod nas vrijedno prijekora. Kada dođe do toga, ne treba takvo što negirati ili pred njim pokazati namrštenost i mržnju u odnosu na njega, nego radost, vedrinu i veselje. Zahvalu za to treba ostaviti za neko drugo vrijeme samoće ili druženja kako bi onaj prijatelj objelodanjanje mahana smatrao poklonom i darom svom prijatelju. Nakon toga, potrebno je iskoristiti sve što je neophodno za iskorjenjivanje i liječenje one mahane kako bi se učvrstila pouzdanost prijatelja u onome što govori i namjeri da popravi vlastitu dušu te kako se ne bi naljutio zbog ponavljanja savjeta.

Takav prijatelj je prava rijetkost a u većini slučajeva nada u druženje sa takvim ljudima je neizvjesna. Moguće je da u ovom pogledu neprijatelj bude korisniji od prijatelja. Neprijatelj ne preza da iznese mahane, niti se uzdržava od onoga što zna, nego naprotiv prelazi sve granice i nerijetko pribjegava uvredama i potvorama. Na taj način čovjek postaje svjestan svojih mahana i svoju dušu optužuje i kritikuje za ono što ga potvaraju te pazi da ne bi došlo do eventualnih propusta i omaški.

Galen je, također, u drugoj knjizi rekao: Najodabraniji ljudi se okorištavaju svojim neprijateljima a to je ono o čemu smo govorili.

Jakub Kindi, jedan od istaknutih islamskih filozofa, kaže: " Onaj koji

traži vrline treba lica svojih prijatelja učiniti ogledalima kako bi sa svakog lica pročitao situaciju i stanje, koje slijedi neko od pokvarenih djela i na taj način se upoznao sa svojim pokvarenostima. To znači da treba paziti na pokvarenosti i mahane drugih ljudi i da sebe kori i kritikuje za djela drugih kao da je to djelo učinio on sam. Na kraju svakog dana bez imalo zadržke i s krajnjom ozbiljnošću treba preispitati svako djelo koje je tokom tog dana učinio. Jako je ružno da se trudimo oko nečega oko čega se svi slažu da ga treba dijeliti i što poput bezvrijednog pijeska i suhog lišća ništa nam ne umanjuje a da smo nemarni prema dijeljenju onoga u čijem mnoštvu je naša opstojanost i o čijem umanjivanju ovisi naše nestajanje. Kada saznamo za neko naše ružno djelo, trebamo maksimalno kritikovati dušu zbog toga i trebamo joj postaviti takva ograničenja koja joj ne daju priliku da ih krši, jer ako tako učinimo, duša će se pomiješati sa uravnoteženošću i jednakošću i zbližit će se sa lijepim djelima i stvarima. Potrebno je da su nam ogavštine konstantno pred očima kako ih ne bismo zaboravili. Isto važi i za pohvalna djela kako ih ne bismo izgubili.

Prema tome rečeno je: Ne trebamo se zadovoljiti time da poput svesaka i knjiga drugima koristimo, a da mi od toga nemamo ništa ili da budemo poput brusa koji oštri željezo, a sam ne siječe, nego trebamo sijati svjetlost poput sunca na mjesec kako bismo ga učinili sličnim sebi, iako je njegova svjetlost u odnosu na sunčevu slabija. Mi u isijavanju vrlina trebamo biti upravo takvi.

Dovde su Kindijeve riječi, a on je za razliku od drugih po ovom pitanju najviše insistirao. A Allah najbolje zna!